

VI. MATERIAŁY DO HISTORII KULTURY W ŚREDNIOWIECZU

STANISŁAW WIELGUS

EDYCJA KRYTYCZNA I ANALIZA HISTORYCZNO-FILOZOFICZNA XII-WIECZNEGO TRAKTATU PRZYRODNICZEGO *QUAESTIONES NICOLAI PERIPATETICI*

Na posiedzeniu naukowym Komisji dla Badań Historii Teologii i Filozofii w Średniowieczu przedstawiono przygotowaną do druku krytyczną edycję XII-wiecznego traktatu filozoficzno-przyrodniczego, znanego w historii filozofii pt. *Quaestiones Nicolai Peripatetici*. Edycji dokonano w oparciu o sześć odkrytych przez Valentina Rose i Aleksandra Birkenmajera rękopisów, które znajdują się w bibliotekach europejskich.

Są to następujące kodeksy: 1) Graz, Universitätsbibliothek cod. nr II, 482, ff. 173^r — 179^v i 188^r — 188^v. Łac., ok. 1300 r. pergam., 29 × 21 cm., k. 242; 2) Paris, Bibliothèque Nationale cod. nr 7158, ff. 42^v — 48^v, łac., XIII—XIV w., pergam., 305 × 205 mm, k. 204; 3) Paris, Bibliothèque Mazarine cod. nr 3473, ff. 103rb — 103vb, łac., XIV w., pergam., 400 × 277 mm, k. 194; 4) Laon, Bibliothèque municipale cod. nr 412, ff. 9va — 14va, łac., XIV w., pergam.; 5) London, British Museum Royal cod. nr 12. c. XV, łac., XIII i XIV w., pergam., 225 × 165 mm, k. 264, ff. 254rb — 260vb; 6) Oxford, Bodleian Library, Digby cod. nr 153, ff. 168 — 174, łac., XIV w., pergam., k. 185 in fol. minori.

Szczegółowa analiza wyżej wymienionych rękopisów wykazała, że kodeks z Grazu jest najbardziej zbliżony do archetypu. W związku z tym został on przyjęty za podstawę w edycji. Inne kodeksy uwzględniono tam, gdzie wydawało się, że proponują lekcję poprawniejszą. Tekst opatrzoneo aparatem krytycznym zarówno filologicznym jak i historycznym. Podział dzieła na siedem kwestii został narzucony przez trzy rękopisy: Graz, London, Laon. Jest to podział sensowny, uwzględniający nowe treści w każdym z siedmiu wydzielonych fragmentów.

Co do treści — *Quaestiones...* są dziełem filozoficzno-przyrodniczym. Na kanwie opisywanych zjawisk z zakresu meteorologii, alchemii, metalurgii, optyki czy fizjognomiki, autor *Quaestiones...* rozważa ogólniejsze

problemy natury filozoficznej, takie np. jak: problem „attractionis” w przyrodzie; problem budowy świata będącego kompilacją czterech pierwiastków: ziemi, wody, ognia i powietrza oraz czterech jakości: wilgoci, suchości, zimna i ciepła; problem subtelných ciał zwanych spiritus i ich rolę w ludzkim organizmie oraz problem tzw. virtutis informativae.

Analiza treści *Quaestiones...*, a następnie właściwego im sposobu stawiania i rozwiązywania zagadnień, doprowadził do wniosku o bliskich związkach tego traktatu ze środowiskiem szkoły medycznej w Salerno, reprezentowanej chociażby przez XII-wiecznego lekarza-filozofa Ursona z Salerno (vel z Kalabrii, vel z Lodi), którego dzieło pt. *Aforyzmy*, znane nam z trzech kodeksów: Rkp. BJ 2114, ff. 1ra — 31vb; rkp. BJ 809, ff. 97^r — 124^r; Oxford, Bodleian Library, Digby cod. nr 153, ff. 67^b — 99, zawiera wiele podobieństw z wydanymi przez nas *Quaestiones...* Analogiczne do *Quaestiones...* partie tekstu *Aforyzmów* wydano w oparciu o wyżej wymienione kodeksy i dołączono do naszej edycji.

Cytaty wyraźne i niewyraźne w *Quaestiones Nicolai Peripatetici* mówią o wpływie na to dzieło następujących autorów: Arystotelesa (*Meteorologica*, *Ethicorum*, *De somno et vigilia*, *De divinatione per somnum*, *De generatione et corruptione*, *Physicae Auscultationis*, *De caelo*, *De animalium generatione*, *Metaphysicorum*, *De anima*, *De plantis*), Awicenny (*De mineralibus*), Razesa (*Liber ad Almansorem*), Awerroesa (*Commentarium in De anima*), i Galena (*Tegni*).

Quaestiones Nicolai Peripatetici są dziełem pseudoepigraficznym. Albert Wielki w III księdze parafrazy *Meteorów* (*Alberti Magni Opera omnia*, ed. Borgnet, vol. IV, p. 697) wymienia je pt. *Quaestiones Nicolai Peripatetici*, ale autorstwo przypisuje Michałowi Szkotowi.

Gilbert Anglik w swoim *Compendium medicinae* (Lugduni 1510, f. 259ra) cytuje fragment *Quaestiones...* dotyczący tęczy i przypisuje go Awerroesowi. Nie jest to jedyny fragment *Quaestiones...* w *Compendium medicinae*. W dalszych partiach tego dzieła, przy okazji rozważań dotyczących fizjognomiki, Gilbert Anglik zamieszcza jeszcze kilka dużych cytatów z *Quaestiones...* Cytaty te wzięte są z dwóch kwestii fizjognomicznych: V i VI. W przeciwieństwie do cytatu o tęczy wplecione zostały w treść *Compendium...* anonimowo bez żadnej wzmianki o autorze bądź z niewiele mówiącym określeniem quidam dicunt.

Teorię o autorstwie Awerroesa powierzyłaby także informacja, którą znajdujemy w *Speculum quadruplex* (*De alchimia et rebus metallicis ex Speculo Vincenti*, starodruk z XVI w. z Biblioteki Seminarium Duchownego w Lublinie, sygn. 16462, miejsce i rok wydania nieznanne z powodu uszkodzenia karty tytułowej) Wincentego z Beauvais, który przytacza całe frazy z *Quaestiones...* dotyczące metalurgii, jako pochodzące z dzieła *De vaporibus* Awerroesa. Dzieła o podobnym tytule nie wymienia żadne z opracowań dotyczących spuścizny Awerroesa. Chodzi więc albo o nie-

znany dotąd traktat Awerroesa, albo o dziełko jemu wówczas przypisywane, pseudoepigraficzne. Za autorstwem Awerroesa przemawiałby także fakt, że *Quaestiones...* w takich rękopisach jak: Graz, Univ. Bib. nr II, 482; Paris, Bib. Mazarine nr 3473 czy London, British Mus. Royal nr 12. c. XV, znajdują się w kontekście innych dzieł Awerroesa. Odnosi się wrażenie, jakoby umieszczano je tak celowo, w przekonaniu, że są jednym z dzieł Komentatora.

Wymieniany na początku paryski kodeks: Bib. Nat, nr 7158, sugeruje autorstwo Alfarabiego. Explicit tego kodeksu brzmi następująco: „...explicit Liber Alfarabii”. Kodeks z Grazu na pierwszej stronie tekstu *Quaestiones...* ma dopisane inną ręką: „Nicolaus Peripateticus” (Mikołaj z Damaszku). Autorstwo tego ostatniego, żyjącego w I w. przed Chr., jest wykluczone, zważywszy, że w *Quaestiones...* mamy szereg wzmianek na temat zwyczajów Maurów, cytaty z Razesa (zmarłego w latach 923—932) i ślady znajomości Awerroesa. Nieprawdopodobne również wydaje się przypisywanie autorstwa *Quaestiones...* Alfarabiemu. Wystarczy, że weźmiemy pod uwagę kilka dat: Alfarabi ur. ok. 870 r., a zm. w 950 r., natomiast w *Quaestiones...* są wyraźne ślady Awerroesa żyjącego w latach 1126—1198.

Daleko bardziej prawdopodobne wydają się być hipotezy wskazujące na Awerroesa bądź na Michała Szkota jako na autora *Quaestiones...* Jednak ani w jednym, ani w drugim przypadku nie udało się dotąd uzyskać dostatecznej pewności. Co do autorstwa Awerroesa pozostaje jeszcze sprawa zbadania autentyczności cytowanego przez Wincentego z Beauvais dziełka: *De vaporibus*. Poza tym opis tęczy w komentarzu Awerroesa do *Meteorów* Arystotelesa różni się znacznie od opisu tęczy w *Quaestiones...* Tak samo przeciwko Awerroesowi przemawiałyby z znajdujące się w *Quaestiones...* wzmianki świadczące o powiązaniach ich autora z chrześcijaństwem.

Michał Szkot mógłby być uznany za autora *Quaestiones...* Był znawcą literatury arabskiej i tłumaczem Awerroesa. W związku z tym łatwo wyjaśnić arabizmy i ślady awerroizmu w *Quaestiones...* Zrozumiałe w tym kontekście będą wspomniane motywy chrześcijańskie znajdujące się w tym traktacie. Lynn Thorndike (*A History of magic and experimental science*, N. Y. 1923, vol. II s. 310) podaje, że Michał Szkot bawił przez jakiś czas w medycznej szkole w Salerno. Ten fakt wyjaśniałby chyba owe liczne analogie, o których była wyżej mowa, jakie zachodzą między *Quaestiones...* i *Aforyzmami* Ursona z Salerno. Fakt, że dziełko rozpowszechniono pod nazwiskiem Mikołaja Perypatetyka wskazywałby, że Szkot mógł przybrać sobie zwyczajem średniowiecznym ten atrakcyjny przydomek, aby je uczynić poczytniejszym. Jednak w związku z hipotezą wskazującą na Michała Szkota jako na autora *Quaestiones...* nasuwa się pewna trudność. Oto przypisywana Michałowi Szkotowi fizjogno-

mika różni się zasadniczo od fizjognomiki zawartej w V i VI kwestii *Quaestiones...* Ta ostatnia charakteryzuje się zupełnie innym, o wiele głębszym, bazującym na psychologii i fizjologii, podejściem do swego przedmiotu.

Informacje, jakie podano na temat autorstwa *Quaestiones...* pozwalają w przybliżeniu określić datę powstania dziełka na koniec XII lub początek XIII wieku. Terminem a quo byłby czas powstania komentarza Awerroesa do *Metafizyki*, którego ślady znajdujemy w *Quaestiones...*, a terminem ad quem — czas powstania *Compendium medicinae* Gilberta Anglika, tzn. lata 1230—40.

STANISŁAW WIELGUS

REPERTORIUM

POLSKICH ŚREDNIOWIECZNYCH KOMENTARZY BIBLIJNYCH

W związku z badaniami nad historią polskiej teologii średniowiecznej podjęto również próbę sporządzenia repertorium polskich średniowiecznych komentarzy biblijnych. W dotychczasowych poszukiwaniach udało się ustalić 76 tego rodzaju rękopisów, przy czym dla 23 nie ustalono dotąd autorstwa. Spośród wymienionych 76 rękopisów 57 znajduje się w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie; 3 w Berlinie; po 2 w Gdańsku, Insbrucku, Dreźnie, Münster i Wolfenbüttel; a następnie po jednym w Krakowie (Bibl. Kan. Reg.), we Wrocławiu, Magdeburgu, Göttingen, Zittau, Upsali.

Komentarze, o których mowa, mają bardzo różny charakter. Niektóre z nich to glossy: marginalne lub interlinearne do tekstu Biblii, inne znów to komentarze tekstualne do fragmentów czy całych ksiąg Pisma św. Problematyka poruszana w niektórych komentarzach nie ogranicza się jedynie do treści teologicznych. Jak można się zorientować z pobieżnej nawet lektury interesujących nas rękopisów, znaleźć w nich można rozważania z zakresu wszystkich niemal ówczesnych gałęzi wiedzy poczynając od filozofii, astronomii czy astrologii, a kończąc na medycynie.

W obecnej fazie prac nad wspomnianym repertorium opracowano 28 rękopisów z Biblioteki Jagiellońskiej w Krakowie, a mianowicie:

Rkp. B. J. 2313, Maciej z Sąspowa, Komentarz do Ewangelii św. Jana, Listów św. Pawła, Dziejów Ap., Listów powszechnych, Apokalipsy.

Rkp. B. J. 2260, Maciej z Sąspowa, Wykład wstępny i glossa do komentarza św. Bonawentury do Ekklezjastesa.

Rkp. B. J. 2347, Maciej z Sąspowa, Komentarz do Pieśni nad pieśniami.